

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی
وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته: عرفان اسلامی و اندیشه امام خمینی - ره-

تأثیرات عملی اعتقاد به توحید در آثار امام خمینی - ره- و خواجه عبد الله انصاری - ره-

استاد راهنما :

جناب آقای دکتر: سید محمود یوسف ثانی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر: نجفقلی حبیبی

پژوهشگر:

نادره بهمنش

ماه/ سال تحصیلی: بهمن ۱۳۸۹

کلیه حقوق مادی و معنوی این پایان نامه متعلق به پژوهشکده می باشد.
چاپ پایان نامه و استخراج مقاله از پایان نامه باید به نام پژوهشکده ، با تأیید استاد راهنما و با مجوز معاونت پژوهشی باشد.

تقدیم به:

پدر بزرگوارم

که همواره، همچون کوهی استوار، تکیه گاه من بوده است.

تقدیم به:

مادر مهربانم

که هیچگاه الطافش را از من دریغ نکرد.

و تقدیم به:

همسر و فرزند عزیزم

که همواره در این طریق ، در کنار من بوده اند.

شماره: ۵۵۸۷۳

تاریخ: ۱۳۸۹/۱۱/۲۰

پوست:

پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی

وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی

باسمه تعالی

صورتجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

با حمد و سپاس به درگاه خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولیعصر (عج) و با درود و سلام به روان پاک حضرت امام خمینی (س) جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد خانم نادره بهمنش دانشجوی رشته عرفان اسلامی تحت عنوان: «بررسی مقایسه ای آثار عملی اعتقاد به توحید در آراء امام خمینی (س) و خواجه عبدالله انصاری» در تاریخ ۸۹/۱۱/۱۷ با حضور هیأت داوران در پژوهشکده امام خمینی (س) برگزار گردید و به موجب آیین نامه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد، ارزشیابی هیأت داوران به شرح زیر تعیین گردید:

قبول با درجه عالی (با اصلاح) امتیاز:
 قبول مشروط با درجه: (با اصلاح)
 مردود
شرح اصلاحات مورد نیاز:

توضیح: بنا به مصوبه کمیسیون تخصصی آموزش و پژوهش پژوهشکده امتیاز پایان نامه ها به شرح زیر مشخص میگردد:

الف) قابل قبول از	۱۴ به بالا
۱- قبول با درجه عالی	۱۹-۲۰
۲- قبول با درجه بسیار خوب	۱۸-۱۸/۹۹
ب) مردود	کمتر از ۱۴
۳- قبول با درجه خوب	۱۶-۱۷/۹۹
۴- قابل قبول	۱۴-۱۵/۹۹

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما:	جناب آقای دکتر سید محمود یوسف ثانی		
۲- استاد مشاور:	جناب آقای دکتر نجفقلی حبیبی		
۳- استاد داور:	جناب آقای دکتر هادی و کیلی		
۴- استاد داور:	سرکار خانم دکتر بتول خسروی		

امضاء مدیر گروه:
امضاء نماینده تحصیلات تکمیلی:
مدیریت تحصیلات تکمیلی
پست الکترونیک: info@ri-khomeini.com وب سایت اینترنتی: www.ri-khomeini.com
تلفن: ۶۶۷۲۴۰۸-۴ و ۶۶۷۲۴۰۸-۷ و ۶۶۷۲۴۰۸-۵ شماره: ۱۱۳۵۸۱۲۲۸ کد پستی: ۱۱۳۵۸۱۲۲۸

با تشکر از استاد بزرگوار، جناب آقای دکتر یوسف ثانی
که با صبر و تحمل و دقت فراوان، زمان بسیاری را در جهت ارائه بهتر مطالب، صرف نمودند.

و با تشکر از استادگرامی، جناب آقای دکتر حبیبی
که با پیشنهادات کارگشایشان، مرا در این امر، یاری فرمودند.

و با تشکر از اساتید ارجمند: آقایان دکتر صادقی و دکتر شفیعیان
که با توصیه های ارزشمندشان، انگیزه شروع و اتمام کار را در من، افزودند.

و همچنین با تشکر از آقای دکتر وکیلی و خانم دکتر خسروی
که مسئولیت نظارت بر این پایان نامه را پذیرفتند.

چکیده

پژوهشکده امام خمینی-س- و انقلاب اسلامی

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد
رشته تحصیلی: عرفان اسلامی و اندیشه امام خمینی - ره -
عنوان پایان نامه: بررسی مقایسه ای تأثیرات عملی اعتقاد به توحید در آراء امام خمینی-ره- و خواجه عبد الله انصاری-ره-
نام و نام خانوادگی دانشجو: نادره بهمنش
استاد راهنما: آقای دکتر سید محمود یوسف ثانی
استاد مشاور: آقای دکتر نجفقلی حبیبی
تاریخ شروع پایان نامه: ۱۳۸۷/۱۱/۱۰
تاریخ اتمام پایان نامه: ۱۳۸۹/۱۱/۱۰
چکیده: برای ظهور تأثیرات عملی اعتقاد به توحید، شدت در عقیده توحیدی و باور قلبی و بلکه یقین، لازمست. زیرا مادام که موحد، سیر درونی خود را به سوی حق، آغاز نموده است و در مرتبه توحید لسانی قرار دارد، انتظار بروز تأثیرات عملی خاصی را از او نمی توان داشت. حضرت امام خمینی - ره - و خواجه عبد الله انصاری - ره - بر همین اساس، در آثارشان، پس از ذکر معانی توحید، مراتبی را برای توحید و موحد، ذکر نموده و سپس درجات مختلفی از آثار جوارحی (مانند: اتیان عبادات، سعی درانفاق و...) و آثار جوانحی (مانند: صبر، توکل، رضا و تسلیم و...) را متناسب با آن مراتب توحیدی، قابل انتظار از موحدین دانسته اند. از این روی طبق آراء این دو عارف عظیم الشان، از هر موحدی به تناسب مرتبه ای از توحید که در آن، قرار دارد؛ اعمال موحدانه جوارحی و جوانحی ویژه ای را باید انتظار داشت که برخی از آن ها در رابطه موحد با خودش و برخی دیگر در رابطه موحد با حق و خلق، پدیدار می گردند و بدین ترتیب، تأثیرات عملی اعتقاد به توحید نیز همانند خود توحید، دارای مراتب و درجات بی نهایتی می باشند. توجه به تأثیرات عملی اعتقاد به توحید، خصوصاً در رابطه میان موحد و جامعه پیرامونش، جایگاه ویژه ای را در آثار امام خمینی-ره- داراست و حال آن که توجه به تأثیرات عملی اعتقاد به توحید (و حتی شهود توحید) در رابطه موحد با خداوند، محور اصلی بیانات خواجه عبدالله انصاری-ره- را تشکیل می دهد. آن چه از فحوای کلام این دو عارف در مجموعه آثارشان، حاصل می گردد، این است که عقیده توحیدی پس از شدت یافتن، به تدریج، سراسر اعمال و رفتار و افکار موحد و سپس جامعه توحیدی را، تحت تأثیر، قرار می دهد. واژگان کلیدی: توحید، عقیده، عمل، اثر

Abstract
Imam Khomeini's Research Institute & Islamic Revolution

Degree of study: M.A
COURSE OF Study: Islamic mysticism & Imam Khomeini thought
Title of thesis: comparative investigation of practical influences of belief in God unity in Imam Khomeini & Khawdjeh Abdullah Ansari
First & last name of student: Nadereh Behmanesh
Supervisor: Dr. Seyyed Mahmud Yusuf Sani
Co-supervisor: Dr. Najaf gholi Habibi
Starting Date : February 2009
Exp Date : February 2011
<p>Abstract:</p> <p>Practical manifestation of faith in God unity needs to severe faith in God unity & belief in the heart rather (but) certainty. Because so long as monotheist hasn't begun his inner journey to Divinity (that is in literal unity stage); can't be expected manifestation of practical influences from him.</p> <p>according to this, Imam & Khawdjeh in their work after mentioning monotheism meanings, have named some stages for monotheism & monotheist; therefore different degrees of outward influences (like worshipping act, donation & ...) & inward ones (like: patience, reliance, contentment, submission & ...) are expected from monotheist (which are) appropriate with those monotheistic stages. So according to these great mystic views, inward & outward monotheistic acts must be expected from any monotheist appropriate with that stage of unity settled in. some of these acts appear in relation between monotheist with himself & some of others in relation between monotheist with Divinity & creation; therefore practical influences of belief in God unity like monotheism itself, have infinite degrees & stages.</p> <p>attention to practical influences of belief in God unity(even intuition of unity), specially in relation between monotheist & his society, has an important role in Imam works ; while in Khawdjeh statements, main matter is in relation between monotheist & God.</p> <p>What is understood from these two mystics in sum of their works, is that belief in God unity after intensifying, influences gradually allover monotheist acts & behaviors & thoughts then monotheistic society.</p>

الملخص

مهد البحوث الإمام خميني^(س) و الثورة الإسلامية

المقطع الدراسي: ماجستير
الفرع التحصيلي: العرفان الاسلامي
اسم الأطروحة: المقارنة بين الآثار العملية للعقيدة بالتوحيد من منظر الإمام الخميني و الخواجه عبد الله انصاري - ره -
الاسم والكنية الطالبة : نادرة البهمنش
الاستاذ الارشد: سماحة الدكتور السيد محمود اليوسف الثاني
استاذ المساعد: سماحة الدكتور نجفقلبي الحبيبي
تاريخ افتتاح الأطروحة: ١٤٣٠ / ٣ / ٦
تاريخ اختتام الأطروحة: ١٤٣٢ / ٣ / ٦
الزبدة
<p>أثرات الإجرائية للإعتقاد بالتوحيد لا يتحصّل من الإعتقاد الصّرف به، أعنى قول " لا إله إلا الله ". بل ظهورها أكثر فأكثر يحتاج إلى الإعتقاد الشّديد و الثقة القلبيةّ بل تحصيل اليقين به أمر محتمّ. و من هنا لابدّ أن يقال: " إن الاعتقاد بالتوحيد و إن كان مولداً للعمل والفعل " و لكن أدقّ البيان في توضيح هذه النظرية هو، أن نقول: " الاعتقاد بالتوحيد يُمكن أن يكون مولداً و باعثاً للفعل و العمل " فإنّ الموحّد مادام لم يبدأ بسيره الباطني إلى الحقّ و وقف هذا التوحيد باللسان لا يُمكن أن يتوقّع منه إبراز آثار عملية خاصة.</p> <p>و على هذا الاساس " الامام الخميني - ره - و " خواجه عبد الله الانصاري - ره - " بعدد ذكر معاني التوحيد ذكراً في مکتوباتهما مراتباً للتوحيد و الموحّد ثم ذهباً بإمكان توقع درجات مختلفة من آثار الجوارحيّة كإتيان العبادة والسعي في الإنفاق و... والآثار الجوانحيّة كالصبر والتوكل والرّضا والتسليم و... المتلائمة مع تلك المراتب التوحيدية من الموحّدين و من هنا و وفقاً لنظرات هذين العارفين الجليلين لابدّ أن يتوقّع من كلّ موحّد أعمالاً خاصة توحيدية جوارحيّة و جوانحيّة، اللتي يتجلّى بعضها في علاقة الموحّد مع نفسه و بعضها الآخر في علاقته مع الحقّ و الخلق و لهذا لابدّ أن نلاحظ في باب آثار الإجرائية الاعتقاد بالتوحيد أيضاً كنفس التوحيد درجات لا تحصى.</p> <p>و النظر في آثار العملية للإعتقاد بالتوحيد لاسيما فيما يرتبط بالموحد مع مجتمعه يشغل مكاناً خاصاً في آثار الامام الخميني مع أنّ التوجه إلى تأثيرات الإجرائية في الاعتقاد التوحيدي و ليكن الشهود التوحيدي في علاقة الموحّد مع الله يشكل محوراً اساسياً في كلمات الخواجه عبد الله الانصاري.</p> <p>والذي يتحصّل من فحوى كلام هذين العارفين في جميع آثارهما هو أنّ الاعتقاد بالتوحيد بعدد إشتداده يؤثّر في كلّ الاعمال الموحّد و سلوكه و أفكاره من أوله إلى آخره و بالآخر تظهر آثاره في المجتمع التوحيدي بشكل عيني.</p> <p>و ليعلم أنّ مجتمع التوحيد أيضاً بتهيئه سديداً مناسباً لظهور قيم الإنسانية عملياً ، يأتي دوراً مهماً جداً في إرتقاء درجة توحيد الموحّدين و لا سيما في ابتداء سيرهم الباطني أعنى الوصول إلى مرتبة التوحيد العامة.</p> <p>الكلمات الاساسية: التوحيد، الأثر، العقيدة، العمل</p>

فهرست اجمالی:

مقدمه..... ۱

بخش اول: بررسی رابطه عقیده و عمل و شرایط و موانع حصول عقیده توحیدی

فصل اول: رابطه عقیده و عمل..... ۱۲

فصل دوم: شرایط و موانع حصول عقیده توحیدی..... ۳۱

بخش دوم: معنا و مراتب توحید (با تأکید بر آراء امام خمینی - ره - و خواجه عبدالله انصاری - ره -)

فصل اول: معنا و مراتب توحید بر اساس ویژگیهای ذات..... ۴۵

فصل دوم: معنا و مراتب توحید بر اساس ویژگیهای موحد..... ۸۲

بخش سوم: آثار جوارحی و جوانحی اعتقاد به توحید

(با تأکید بر آراء امام خمینی - ره - و خواجه عبدالله انصاری - ره -)

فصل اول: آثار جوارحی اعتقاد به توحید..... ۱۰۶

فصل دوم: آثار جوانحی اعتقاد به توحید..... ۱۳۳

فصل سوم: آثار توحید در روابط چندگانه موحد..... ۲۱۳

بخش چهارم: مقایسه

فصل اول: مقایسه اندیشه توحیدی دو عارف..... ۲۲۳

فصل دوم: مقایسه تأثیرات عملی اعتقاد به توحید در اندیشه دو عارف..... ۲۲۶

فصل سوم: نتیجه گیری..... ۲۳۲

فهرست تفصیلی:

مقدمه.....	۱
بخش اول: بررسی رابطه عقیده و عمل و شرایط و موانع حصول عقیده توحیدی	
فصل اول: رابطه عقیده و عمل.....	۱۲
مقدمه.....	۱۳
۱-۱-۱- رابطه عقیده و عمل در قرآن و حدیث.....	۱۳
۱-۱-۲- رابطه عقیده و عمل در دیدگاه اندیشمندان.....	۱۶
۱-۱-۲-۱- ایمان، فراسوی عقیده.....	۱۸
۱-۱-۲-۲- استحکام "رابطه عقیده و عمل" با شدت یابی عقیده.....	۱۹
۱-۱-۲-۳- یقین، فراسوی ایمان.....	۲۲
بیان امام خمینی- ره - و خواجه عبدالله انصاری - ره -	۲۳
۱-۱-۲-۴- مراتب یقین (اعتقاد جزمی).....	۲۷
فصل دوم: شرایط و موانع حصول عقیده توحیدی.....	
۲-۲-۱- معرفت.....	۳۲
۱-۲-۲- دنیاطلبی.....	۳۶
۱-۲-۳- هوای نفس.....	۴۱

بخش دوم: معنا و مراتب توحید

(با تأکید بر آراء امام خمینی - ره - و خواجه عبدالله انصاری - ره -)

- فصل اول: معنا و مراتب توحید بر اساس ویژگیهای ذات ۴۵
- مقدمه ۴۶
- منازل موجود در طریق وصول به توحید ۴۷
- ۱-۱-۲- معنای توحید به لحاظ ویژگیهای ذات ۴۹
- ۱-۱-۱-۱-۲- معنای توحید به لحاظ ویژگیهای کنه ذات ۴۹
- ۱-۱-۱-۱-۲- بر اساس بینش وحدت شهودی ۵۳
- ۱-۱-۱-۱-۲- بر اساس بینش وحدت وجودی ۵۴
- ۱-۱-۱-۱-۳- اندیشه وحدت وجود نزد ابن عربی ۵۵
- ۱-۱-۱-۱-۴- اندیشه وحدت وجود نزد سید حیدر آملی ۵۷
- ۱-۱-۱-۱-۵- اندیشه وحدت، نزد ملاصدرا ۵۸
- ۱-۱-۱-۱-۶- اندیشه وحدت وجود، نزد امام خمینی - ره - و خواجه عبدالله انصاری - ره - ۶۰
- ۱-۱-۲- معنای توحید به لحاظ اوصاف ذات ۶۲
- برخی صفات ثبوتیه و سلویه ۶۳
- قدیم بودن خداوند ۶۴
- قدرت و علم خداوند و محسوس نبودن او ۶۵
- تنزیه و تشبیه ۶۶
- ۱-۱-۱-۳- معنای توحید به لحاظ افعال باری تعالی ۷۲

۷۲ اندیشه تجلی
۷۷ ۲-۱-۲- مراتب توحید بر اساس ویژگیهای ذات
۸۲ فصل دوم: معنا و مراتب توحید بر اساس ویژگیهای موحد
۸۳ ۲-۲-۱- معنا و مراتب توحید به لحاظ اوصاف موحد
۸۵ توحید اقرار و توحید معرفت
۸۷ توحید عوام و توحید خواص
۹۰ توحید اهل " شریعت و طریقت و حقیقت " و توحید " علمی و عینی "
۹۲ توحید مطلق و توحید مقید
۹۴ ۲-۲-۲- منازل میان موحد و حق
۹۶ وصف جامع " عبد الرزاق کاشانی "
۹۷ ۲-۲-۳- معنا و مراتب توحید بر اساس کیفیت وصول موحد به توحید
۱۰۲ دو نکته در باب معانی و مراتب توحید

بخش سوم: آثار جوارحی و جوانحی اعتقاد به توحید

(با تأکید بر آراء امام خمینی - ره - و خواجه عبدالله انصاری - ره -)

۱۰۴ مقدمه
۱۰۶ فصل اول: آثار جوارحی اعتقاد به توحید
۱۰۷ ۳-۱-۱- عبادت و عبودیت
۱۱۰ ۳-۱-۱-۱- تسبیح و ذکر
۱۱۱ ۳-۱-۱-۲- صلوات

- ۱۱۱.....توحید در اجزاء نماز.....
- ۱۱۳.....صوم.....۳-۱-۱-۳
- ۱۱۴.....حج.....۳-۱-۱-۴
- ۱۱۵.....نکته پایانی.....
- ۱۱۷.....جهاد.....۳-۱-۲
- ۱۲۱.....انفاق.....۳-۱-۳
- ۱۲۴.....اعتصام و وحدت.....۳-۱-۴
- ۱۲۷.....پرهیز از آفات لسانی.....۳-۱-۵
- ۱۲۷.....غیبت و تهمت.....۳-۱-۵-۱
- ۱۳۰.....پرهیز از دروغ و رعایت صداقت.....۳-۱-۵-۲
- ۱۳۱.....پرهیز از فحش و دشنام.....۳-۱-۵-۳
- ۱۳۳.....فصل دوم: آثار جوانحی اعتقاد به توحید.....
- ۱۳۴.....توبه.....۳-۲-۱
- ۱۴۱.....انابه.....۳-۲-۲
- ۱۴۳.....خوف و رجاء.....۳-۲-۳
- ۱۴۴.....درجات خوف.....۳-۲-۳-۱
- ۱۴۵.....درجات رجاء.....۳-۲-۳-۲
- ۱۴۹.....رغبت و اشفاق.....۳-۲-۴
- ۱۴۹.....درجات رغبت و اشفاق.....

- ۱۵۱ ۳-۲-۵- اخلاص
- ۱۵۲ ۳-۲-۵-۱- درجات اخلاص
- ۱۵۳ ۳-۲-۵-۲- رابطه توحید و اخلاص
- ۱۵۶ ۳-۲-۶- پرهیز از رذائل نفسانی
- ۱۵۶ ۳-۲-۶-۱- ریا
- ۱۵۷ درجات ریا
- ۱۵۹ ۳-۲-۶-۲- حسد
- ۱۶۱ ۳-۲-۶-۳- کبر
- ۱۶۲ ۳-۲-۶-۴- غضب
- ۱۶۴ ۳-۲-۷- توکل
- ۱۶۷ ۳-۲-۷-۱- تعریف توکل
- ۱۶۷ ۳-۲-۷-۲- درجات توکل
- ۱۷۰ ۳-۲-۷-۳- رابطه توحید و توکل
- ۱۷۴ ۳-۲-۸- تفویض
- ۱۷۵ درجات تفویض
- ۱۷۶ ۳-۲-۹- تسلیم
- ۱۷۷ درجات تسلیم
- ۱۸۱ ۳-۲-۱۰- صبر
- ۱۸۲ درجات و مراتب

- ۱۸۷.....۱۱-۲-۳-رضا
- ۱۸۸.....۱-۱۱-۲-۳-درجات رضا
- ۱۹۰.....۲-۱۱-۲-۳-رابطه توحید و رضا
- ۱۹۲.....۱۲-۲-۳-شکر
- ۱۹۵.....درجات شکر
- ۱۹۸.....۱۳-۲-۳-خضوع و خشوع
- ۱۹۸.....درجات خضوع و خشوع
- ۲۰۳.....۱۴-۲-۳-آرامش و انس با خداوند
- ۲۰۶.....انس
- ۲۰۸.....۱۵-۲-۳-محبت
- ۲۰۹.....درجات محبت
- ۲۱۳.....فصل سوم: آثار توحید در روابط چندگانه موحد
- ۲۱۴.....۱-۳-۳-در رابطه میان موحد با خود و پروردگار خود
- ۲۱۸.....۲-۳-۳-در رابطه میان موحد و پیرامون خود
- بخش چهارم: مقایسه**
- ۲۲۳.....فصل اول: مقایسه اندیشه توحیدی دو عارف
- ۲۲۴.....۱-۱-۴-وجوه تشابه
- ۲۲۵.....۲-۱-۴-وجوه تفاوت
- ۲۲۶.....فصل دوم: مقایسه تأثیرات عملی اعتقاد به توحید در اندیشه دو عارف
- ۲۲۷.....۱-۲-۴-شباهتها

۲۳۰.....تفاوتها. ۴-۲-۲

۲۳۲.....فصل سوم: نتیجه گیری

۲۳۸.....منابع

مقدمه

در بسیاری از ادیان و مکاتب، اعتقاد به خداوند، مسأله ای مهم و موضوع تضارب اندیشه ها می باشد. توحید، اصل مشترک همه ادیان ابراهیمی است و مهمترین اصل در فرهنگ اسلامی محسوب می گردد. توحید یک عقیده مهم اسلامی و اساس آن و شعار عمومی مسلمانان است. چرا که نفی همه هوسها و دنیاطلبی هاست.

در باب اهمیت توحید، کافی است بدانیم که توحید، ابتدا و انتهای خداشناسی و سرچشمه سایر عقاید اسلامی مانند نبوت و معاد^۱ و همچنین، پایه همه ارزشهاست و اغلب دستورات اخلاقی و احکام اجتماعی اسلامی در شکل توحید که بالاترین و عظیم ترین اندیشه ای است که به بشر رسیده است، خودنمایی می کنند و بنابر این، توحید، مسأله ای در عرض سایر مسائل اسلامی نیست و اسلام، سراسرش، توحید است.^۲

توحید، اولین فایده دانش آن جهانی یعنی دانستن آفاق و انفس است،^۳ و محوری ترین آموزه اسلامی بوده و فهم و درک عمیق آن از توان همگان، خارج است.

از این روی، اسلام بر یگانگی خدا تأکید می نماید و تمامی اعمال و رفتار موحد را ناشی از آن می داند. در اسلام، تمامی عبادات با روح توحید، آمیخته است و بطور کلی اندیشه اسلامی در موضوعات خدا و ماسوی و انسان و ... دارای رنگ توحیدی است. چنانچه اذان نمازهای پنج گانه با توحید شروع شده و پایان می یابد. در اعمال حج به یگانگی خدا شهادت داده می شود و هنگام تولد و مرگ، این توحید است که بر زبان رانده می شود و بالاخره این توحید است که شرافت و کرامت انسانی را تأمین می نماید.

به دلیل انعکاس توحید در ابعاد مختلف فرهنگ اسلامی، در علوم مختلف اسلامی، بدان، اهمیت ویژه ای داده شده است. این اهمیت تا اندازه ای است که توحید در تمامی حوزه های قرآنی، تفسیری و حدیثی و کلامی و همچنین فلسفه و عرفان و... مورد توجه خواص این علوم، قرار گرفته است.

^۱ . مانند: دخان (۴۲،۳۸،۳۵،۳۴) که در آنها معاد به واسطه توحید، اثبات می شود.

^۲ . شهید مطهری، اهمیت توحید را در برخی کتب خویش، (مرتضی مطهری، بیست گفتار، صدرا، چاپ هفتم، تهران، ۱۳۷۰، ص ۳۱۳ ؛ مجموعه آثار شهید مطهری، ج ۲۲، ص ۷۱) مورد بررسی قرار داده اند.

^۳ . رک: بابا افضل کاشانی، مصنفات، جاودان نامه، تصحیح مجتبی مینوی و یحیی مهدوی، خوارزمی، چاپ دوم، ۱۳۶۶، ص ۲۶۲.

بسیاری از آیات قرآنی به توحید، اشاره دارند و توحید، متضمن معانی آنها و آموزه بنیادین آنهاست. در قرآن، توحید، در کنار مفاهیم مهمی مانند نماز و روزه و زکات و توکل و... به کار رفته است و هدف وحی الهی معرفی شده است.

در واقع، این والاترین حقیقت انسانی، در قرآن، به شکل عالی خود مطرح شده است و قرآن با منطقی بسیار فراتر از عصر خود، توحیدی را مطرح می نماید که نه تشبیهی است و نه تنزیهی و خدای آن با همه چیز هست و در همه جا حاضر است و هیچ جا از او خالی نیست.^۱

امام خمینی - ره - که به سبب آن که بشر، فطرتاً طالب قدرت مطلقه است و قدرت مطلقه تنها در خداوند وجود دارد، خداشناسی را فطری می داند؛^۲ معتقدند که جمیع مقاصد قرآن، برگشت به مقصد واحدی به نام توحید می نماید که غایت همه انبیاست.^۳

در واقع، قرآن با تأکید بر توحید خالقیت و ربوبیت و بطور کلی توحید افعالی، هرگونه تأثیر استقلالیه موجودات را در عالم، نفی می نماید و در آن موجودات، به دنبال توحید می گردد و می خواهد وجود یک اراده الهی را در عالم، به اثبات برساند.

در دیدگاه محدثین نیز، توحید همواره حائز اهمیت بوده و آنان از سده های نخست اسلام به بیان آموزه های توحیدی پرداخته اند و احادیث و کتب فراوانی را در این زمینه تألیف نموده اند. چنان چه کتاب "توحید مفضل" از شاهکارهای تألیف شده در زمینه توحید است و محدثانی چون مجلسی، در تألیفاتشان (مانند بحار الانوار) مجلداتی را به توحید، اختصاص داده اند و در ضمن مجموعه های حدیثی مانند "کافی" کتابی با عنوان توحید به این موضوع اختصاص داده شده که دربردارنده همه مباحث مربوط به توحید است.

اهمیت توحید در کلام نیز بر کسی پوشیده نیست و متکلمین بزرگی چون قاضی ابی الحسین عبد الجبار، ابو الهذیل علاف، قاضی ابوبکر باقلانی، ابو الحسن اشعری، واصل بن عطا، سید مرتضی و شیخ طوسی و... از جمله کسانی هستند که در بیان معنای وحدت و اثبات آن، بسیار کوشیدند.

در فلسفه نیز که مسائل خداشناسی تحت عنوان الهیات با المعنی الاخص در برابر الهیات بالمعنی الاعم مورد توجه قرار گرفته است و توحید به عنوان یکی از مهمترین این مسائل، توسط حکما با شیوه های مختلفی به اثبات رسیده است و جهان با همه نظمش و علتها و معلولاتش فعل خداوند دانسته شده و هیچ مؤثری جز خدا نیست و همه چیز، صادر از اویند و نه در ذاتشان و

^۱ . شهید مطهری در برخی آثار خویش به بیان اهمیت توحید، در قرآن، پرداخته اند. (مرتضی مطهری، انسان و سرنوشت، صدرا، چاپ دوازدهم، تهران، ۱۳۷۲، ص ۱۰۶؛ سیری در سیره نبوی، صدرا، چاپ ششم، تهران، ۱۳۶۸، ص ۲۴۹).

^۲ . امام خمینی، صحیفه امام، ج ۱۴، ص ۲۰۵.

^۳ . همو، آداب الصلوة، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی - ره -، ص ۲۹۸.

نه در تأثیرگذاریشان، مستقل نیستند. آنان، گاهی از تعبیر واجب الوجود استفاده نموده و مفهوم واجب الوجود بودن خدا را اثبات نموده اند.^۱ و گاه با متناهی در نظر گرفتن علتها بعنوان فرض توحید،^۲ یا با تبیین حقیقت وجود و صرف الوجود بودن خداوند، به اثبات توحید پرداخته اند.^۳ با کاوش در آثار فلاسفه اصطلاحات فلسفی فراوانی همچون: توحید در وجوب وجود، توحید در ربوبیت و توحید در معنای بساطت و عدم ترکیب را در بیانات آنان می توان یافت .

از این روی توحید در فلسفه حائز اهمیت فراوان است و بخش مهمی از تألیفات فلاسفه به مبحث توحید و مسائل مربوط به آن، اختصاص یافته است و گاهی نیز، برخی از آنان چون ملاصدرا در تبیین برخی مباحث، به شیوه و طریقه عرفا نزدیک شده اند.

و اما توحید در عرفان، غایت سیر و سلوک و برترین قله انسانیت است؛ بسیاری از عرفا در این خصوص، سخن رانده اند. از آن جمله عارفانی چون خواجه عبد الله انصاری (در کتاب *منازل السائرین*) ابن ترکه اصفهانی (در کتاب *تمهید القواعد*)، ابن عربی (در *فصوص الحکم* و *الفتوحات المکیه*) و سید حیدر آملی (در کتاب *جامع الاسرار ومنبع الانوار*) در بسیاری از آثار خود، بخشهایی را به توحید اختصاص داده اند. مهمترین نظریه های عرفا در باب توحید، مبتنی بر وحدت وجود، وحدت شهود و تجلی است.

بنابر نظر عارفان، موجودات جهان دارای تأثیر استقلالی نبوده و وجودشان، اعتباری است و همه تجلی خداوندند و حق تعالی از حیث ذات و صفات و افعال، واحد است و مستجمع جمیع کمالات و صفات است.

در عرفان، نخستین چیزی که برای عارف در سیر و سلوک، حاصل می شود، توحید افعالی است که در آن، نفی کثرت می شود و به موجودات، بعنوان مظاهر حق، نگریسته می شود. عارف پس از این مرحله اندک اندک، توان درک توحید صفاتی را می یابد و سپس به آخرین مرحله توحید، یعنی توحید ذاتی، واصل می شود.

عارف در توحید افعالی در می یابد که هر فعلی فعل حق است؛ در توحید صفاتی؛ همه اوصاف کمالی را اصالتاً از آن خدا می بیند و در توحید ذاتی، موحد در سیر تکاملی خود به جایی می رسد که همه ذوات را مضمحل در ذات او می بیند؛ هرچند هرگز به کنه ذات، دست نمی یابد. چرا که برای رسیدن به این توحید، نفی همه تعینات و درک مقام "لا اسم له و لا رسم له" لازم است.

^۱ . هادی بن مهدی سبزواری، شرح المنظومه، تعلیقه حسن حسن زاده آملی، تقدیم و تحقیق مسعود طالبی، ناب، تهران، ۱۴۱۶ ه.ق، ج ۳، صص ۵۰۰-۵۲۰.

^۲ . ملاصدرا، المظاهر الالهیه فی اسرار العلوم الکمالیه، تحقیق جلال الدین آشتیانی، دفتر تبلیغات اسلامی، قم، ۱۳۷۷، ص ۷۷.

^۳ . ملاصدرا، الحکمة المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه، مکتبه المصطفوی، قم، ۱۳۶۸، ج ۱، ص ۴۸.

مسأله توحید، که به گفته "صائن الدین محمد ترکه" از مسائل غامضی است که افکار بسیاری از علماء و فضلاء، بدان دست نمی یابد؛^۱ عمده مباحث عرفانی را تشکیل می دهد به طوری که می توان گفت: مباحث عرفانی، حول دو محور توحید و شئون آن و موحد حقیقی یا همان انسان کامل دور می زند...

البته عرفا ضمن ایراد این گونه بیانات در رابطه با دشواری و ژرفایی مسأله توحید، آن را در حد یک اعتقاد و نظریه، نیز تنزل نداده اند و بلکه آن را مولد رفتار و اعمال خاصی می دانند که موحد را به سوی کنار زدن حجابها و پشت سر نهادن عقبه ها و رسیدن به بالاترین درجات توحیدی و وصول به حق تعالی سوق می دهد.

علل گزینش دیدگاههای امام خمینی-ره- و خواجه عبدالله انصاری-ره- به عنوان موضوع تحقیق "خواجه عبدالله انصاری-ره-"^۲ (۴۸۱-۳۹۶ هـ.ق) یا شیخ الاسلام، امام الاثمه ابو اسماعیل عبدالله بن ابی منصور محمد بن معاذ بن علی بن محمد بن احمد بن علی بن جعفر بن منصور بن مت الانصاری الهروی از اعقاب ابویوب انصاری است که در اصول، از مذهب امام احمد حنبل (م ۲۴۱ هـ) و در فروع از امام شافعی (۱۵۰-۲۰۴ هـ) پیروی می کرد و تأثیراتی را از ابو الحسن خرقانی پذیرفته بود.^۳

"خواجه عبدالله انصاری-ره-" از مهمترین اشخاصی است که بر سیر تکاملی عرفان تأثیرگذار بوده است. او که از عرفای مکتب خراسان محسوب می گردد؛ عارف فارسی زبان سخن سرایی است که غرق در ذات خداوندی بوده و سرشار از عشق و سوز است.

او دارای حافظه ای شگرف در حفظ قرآن و احادیث و اشعار بود و با قدرت سخنوری که داشت عباراتی بسیار موزون و دلنشین و غالباً بصورت نثر مسجع، اما ساده و روان پدیدمی آورد و همواره محفلی پررونق و آثاری شور انگیز، خلق می نمود که بر قلوب موحدین، تأثیری خارق العاده را پدید می آورد و راه و رسم سلوک را به آنان می نمود.

از جمله مهمترین کتب او *منازل السائرين* است که به زبان عربی نگاشته شده و خواجه دلیل نگارش آن را درخواست طولانی مدت جماعتی فقیر *إلی الله* از اهل هرات و... که راغب به آگاهی

^۱ . صائن الدین علی بن محمد الترکه، *تمهید القواعد*، با مقدمه و تصحیح سید جلال آشتیانی، حواشی از آقا محمد رضا قمشه ای و آقا میرزا محمود قمی، وزارت فرهنگ و آموزش عالی، تهران، ۱۳۶۰، صص ۶ و ۵.

^۲ . به دلیل آن که زندگینامه خواجه عبدالله انصاری به طور مبسوط در منابع معتبر آورده شده است در این جا از ذکر کامل آن، خودداری می نمایم.

^۳ . نورالدین عبد الرحمن جامی، *نفحات الانس*، به کوشش محمود عابدی، اطلاعات، تهران، ۱۳۸۲، صص ۳۳۶-۳۴۶ .